

Urho Somerkivi

**KANSANOPETUKSEN
OPETUSSUUNNITELMAT
KULTTUURIN SIIRRON
KUVASTAJINA**

Kansanopetus ennen kansakoulua

Ruotsin vallan aika

Kansanopetuksen tavoitteista ja sisällöstä oli Ruotsin vallan aikana virallisia määräyksiä kirkkolaissa (1686) sekä kirkko- ja koulujärjestyksissä, joita annettiin vuosina 1571, 1611, 1649, 1693 ja 1724 — vuoden 1806 koulujärjestys ei ehtinyt meillä tulla voimaan. Tärkeitä ohjeita sisälsivät myös piispojen paimenkirjeet, joista etenkin mainittakoon *Juhana Gezelius vanhemman Methodus informandi* vuodelta 1683. Ohjeet olivat ylimalkaisia, ja tavoitteena oli luku- ja kristinopin taito.

Yleisen kansansivistyksen ensimmäisenä virallisesti hyväksyttynä normina meidän maassamme ja koko Ruotsin valtakunnassa voitaneen pitää Söderköpingin kirkolliskokouksen päätöstä vuonna 1441. Sen mukaan oli Isä meidän rukous, Ave Maria ja apostolinen uskontunnustus käännettävä kansan kielelle ja luettava kansalle aina jumalanpalveluksen yhteydessä. Pitkiin aikoihin ei kuitenkaan edes tätä opetusta saatu yleiseksi saati sitten sen seikan kontrollomista, oliko opetus tuottanut tuloksia.

Järjestetyn sisäluvun opetuksen voi katsoa meillä tulleen alulle piispa Sorolaisen aikana 1600-luvun alussa, sitten kun *Agricola* oli

puoli vuosisataa aikaisemmin luonut sille edellytykset. Yleiseksi lukutaidon opiskelu tuli 1600-luvun lopulla *Juhana Gezelius vanhemman* ansiosta. Tehoavana pakotteena oli määräys, että aviokuulutusta ei saanut antaa, elleivät kihlakumppanit osanneet »muiden lukujen lisäksi myöskin huomattavaa osaa Lutherin katekismuksen selityksistä». Jättäkäämme arvioimatta, oliko tämä sopimatonta ihmisen hädänalaisen tilan hyväksi käyttämistä vaiko kiitettävää pyrkimystä sublimoida viettienergiaa kulttuuritarkoituksiin. Joka tapauksessa keino oli tehokas. Sen ja lukukinkereitten ansiosta jonkinlainen sisäluvun taito oli melko yleinen ja kristinopin taito oli tyydyttävä 1800-luvun taitteeseen tultaessa, vaikka poikkeuksia tietysti oli sekä paikkakunnittain että yksilökohtaisesti. Muuta ei kansansivistykseltä edellytettykään. Kirjoitustaitokaan ei sentään enää ollut vallan harvinainen, vaikka se ei vielä ollut kansanopetuksen osa.

Autonomisen ajan alkupuoli

Autonomisen ajan alussa katsottiin siis meillä vielä jokseenkin yleisesti kristinopin ja sisäluvun taitojen riittävän kansansivistykseksi. Mutta vähitellen alkaa esiintyä selvää porrastusta mielipiteissä. On toinen suunta, joka haluaa hiukan lisätä tuohon standardiin, ja kolmas, joka selvästi vaatii laajempaa kansansivistystä. Viimeksi mainittu suunta tuli sängen voimakkaana esiin mm. Turun pappeinkouksessa 1825.

Laajemman kansankulttuurin vaatimuksen kannattamana syntyi maahamme 1800-luvun alkupuoliskolla moninainen ja kirjava joukko kansanopetuslaitoksia. Monet niistä syntyivät valistuksen ja filantropismin elähdyttämän hyväntekeväisysharrastuksen aikaansaamina yksityisinä laitoksina, jotkut kirkon toimenpiteillä, muutamat valtiollisen lainsäädännön voimasta, toiset taas rahvaan oman sivistysharrastuksen varassa. Perustettiin vuoro-opetuskouluja (Bell-Lancaster-kouluja), ruukkien ja kartanoiden kouluja, pyhäkouluja, kyläkouluja, pitäjänkouluja, käsityöläisten sunnuntaikouluja, pikkulastenkouluja, köyhäinkouluja, köyhien tyttöjen ja köyhien poikien kouluja, Ahlmanin, Antellin ja Alopaeuksen kouluja ym. samalla,

kun aikaisemmin perustettuja laitoksia (ruukinkouluja, kyläkouluja, pitäjänkouluja jne.) uudistettiin.

Koulujen perustamiseen liittyi vilkas kulttuurikeskustelu. Tuossa keskustelussa ei tosin vielä useinkaan kansansivistystä sinänsä pidetty tarkoituspäranä eikä sitä käsitetty yksilön oikeudeksi. Tavallisesti se käsitettiin välikappaleeksi rahvaan siveellisen ja aineellisen tilan kohottamiseksi. Uskottiin, että yhteiskunta ennen pitkää saisi korvauksen rahansijoituksistaan köyhäinhoito- ja vankeinhoitomenojen supistumisen kautta. Tämä on valistusajan heijastusta.

1800-luvun alkupuolella perustetuissa tai uudelleenjärjestetyissä kouluissa opetus oli usein merkittävästi laajentunut. Pyhäkouluissa, kyläkouluissa ja kiertävissä pitäjänkouluissa sekä Antellin ja Alopauksen kouluissa tyydyttiin tosin useimmiten edelleen lukutaidon ja kristinopin opettamiseen, mutta joskus niissäkin tavoiteltiin kirjoituksen alkeita. Vuoro-opetuskouluissa, ruukkien ja kartanoitten kouluissa, käsityöläisten sunnuntaikouluissa, köyhien tyttöjen ja poikien kouluissa, pikkulastenkouluissa, Ahlmanin kouluissa ja Sasselinin koulussa sekä kiinteissä pitäjänkouluissa opetusohjelmaan sisältyi säännöllisesti lukemista, kirjoitusta, laskentoa ja kristinoppia. Usein etenkin pojille opetettiin myös maantiedon ja historian vieläpä joskus luonnontiedonkin alkeita. Tavallisesti ne eivät kuitenkaan olleet eri oppiaineita, vaan niitä luettiin äidinkielen yhteydessä. Tyttöillä oli sen sijaan etenkin vuoro-opetuskouluissa ja köyhien tyttöjen kouluissa huomattava määrä käsityötä ja joskus myös kotitalouden alkeita. Poikien ja tyttöjen sivistystarve siis arvioitiin selvästi erilaiseksi. Aikakauden käsityksille kuvaava on *Aurora Demidovin* (Karamzinin) lahjakirjan määräys vuonna 1836, ettei Helsingin tyttöjen vuoro-opetuskoulussa saanut ulottaa opetusta uskontoa, lukemista, kirjoitusta, laskentoa, käsitöitä ja yksinkertaisia taloustehtäviä pitemmälle, koska näille tytöille laajempi sivistys olisi »enemmän vahingollista kuin hyödyllistä».

Varsinainen kansakoulu

Kansakoulun syntyyn liittynyt kulttuurikeskustelu

Kaikki se, mitä 1800-luvun alkupuolella (ja joskus myöhemminkin) sanomalehdistössämme esitettiin kansanopetuskysymyksestä, ei suinkaan ollut asiaa edistävää. Monen mielestä yhä lukutaito ja kristinoppi olivat varsinaiselle kansalle riittäviä. Oltiin samaa mieltä kuin esim. arkkipiispa *Tengström* toiselle koulukomitealle antamassaan lausunnossa, että »Suomen kansa on papiston ponnistuksien ja kristillisen kotikasvatuksen ansiosta saavuttanut korkeamman sivistystason kuin useimmat muut kansat» — mikä väite ei tosin ihan perätön ollutkaan. Enimmäkseen näitä rajoittuneita mielipiteitä esitti vanhoillinen papisto, ja ne olivat sopusoinnussa *Nikolai I:n* taantumuksellisen politiikan kanssa.

Mutta sitä mukaa kuin kansallinen hengenviljelyimme edistyi, alettiin myös entistä useammin vaatia laajempaa kansansivistystä. 1840-luvun loppupuolella, jolloin *J. V. Snellman* astui kansallisen ja kansansivistysrintaman johtoon, saivat tällaiset ilmaisut selvästi ylitteen. Etenkin *Litteraturblad*, *Saima* ja *Maamiehen ystävä* sekä *Morgonbladet*, *Suometar* ja *Helsingfors Tidningar* ajoivat laajemman kansansivistyksen asiaa, mutta yksikään tuon ajan sanomalehti ei jättänyt käsittelemättä kansansivistyskysymyksiä, ja kirjoitteluun osallistuiivat jokseenkin kaikki tuon ajan kulttuurihenkilöt. Kysymys oli yleisen mielenkiinnon kohteena.

Keskeisenä tässä mielipiteiden vaihdossa oli kauan *J. V. Snellman*, jonka aloittamaan kansalliseen herätystaisteluun laajemman kansansivistyksen vaatimus liittyi oleellisena osana. Snellmanin panosta kansakoulumme hyväksi ei ole tarpeeksi arvostettu — nähtävästi siitä syystä, että hän myöhemmin joutui ristiriitoihin *Uno Cygnaeus* kanssa.

Keskustelu kansanopetuksen uudistamisesta oli pelkkää mielipiteiden vaihtoa niin kauan, kun sillä ei ollut hallinnollista pohjaa. Tällä tiellä taas edettiin hitaasti. Tosin jo vuonna 1817 keisari *Aleksanteri I* esitti toivomuksen Suomen kansanopetuslaitoksen parantami-

sesta, ja vuonna 1825 asetettu ns. Toinen koulukomitea valmistikin siitä merkittävän ehdotuksen. Se ei kuitenkaan johtanut toteutuksiin. *Nikolai I:n* hallituskausi ja etenkin sen loppupuoli oli taantumuksen aikaa. Kansanopetuksen alalla tämä näkyi mm. siinä, että vuonna 1851 asetettiin Maan uskonnollisen kansanvalistuksen edistämiskomitea, joka suunnitteli kansakoulut papiston kiinteän valvonnan alaisiksi rippikoulun valmistuslaitoksiksi. Itämaisen sodan syyttymisen vuoksi komitean mietintö ei onneksi toteutunut.

Hallitsijanvaihdoksen myötä alkoi vapaamielisempi aika. Jo vuonna 1856 *Aleksanteri II* kehotti kuuluisalla pääsiäiskäynnillään senaattia harkitsemaan eräitä maamme henkiselle ja aineelliselle kehitykselle tärkeitä asioita ja siinä yhteydessä mm. esittämään, »millä tavoin voitaisiin helpottaa kansansivistystä tarkoittavien koulujen järjestämistä maalaiskunnissa». Tämä kehoitus johti kansakoulujen perustamiseen.

Senaatti määräsi viipymättä, että tuomiokapitulien, joiden johdossa maan koululaitos ja kansanopetus siihen aikaan olivat, tuli antaa kansakoulun järjestämisestä ehdotuksensa. Niistä tuli jokseenkin samanlaisia kuin vuoden 1851 Kansanvalistuskomitean mietintö oli ollut — kaikki piispat olivatkin olleet sanotun komitean jäseninä. Senaatti katsoi, ettei kansakoululaitostamme voitu rakentaa suorastaan näiden ehdotusten pohjalle. Ne painettiin ja jätettiin asianharrastajien arvosteltaviksi.

Tuomiokapitulien ehdotukset aiheuttivat vilkkaan polemiikin. *Uno Cygnaeus* esiintyi nyt ensimmäisen kerran kritikoimalla niitä terävästi *Wiborg*-lehdessä. *Yrjö Koskinen* puhui Suomettaressa useaan kertaan laajan kansansivistyksen puolesta. Voimakkaasti hän vaati kansakoulusta kaikkien säätyjen yhteistä koulua ja vastusti sen tekemistä rahvaan kouluksi. *Agathon Meurman*, joka vähän aiemmin oli saanut kirjoituksestaan »Suomen kansakoulun järjestämisestä» Suomen Talousseuran kirjoituskilpailussa ensi palkinnon, esitti saman vaatimuksen ja korosti erityisesti kansakoulun tehtävää maalaisväestön kehittäjänä.

Senaattiin saapui asianharrastajien lausuntoja kaikkiaan 19. Muita ylivoimaisesti perusteellisempi ja merkittävämpi oli *Cygnaeus* »Hajanaisia mietteitä Suomeen aiotusta kansakoulusta». Senaatissa asia joutui kirkollistoimituskunnan valmisteltavaksi. Sen päällikkönä

oli *H. V. W. Furuhjelm* ja esittelijäsihteerinä *G. M. Waenerberg*. Suuresti näiden miesten ansiota on, että lähdettiin tavoittelemaan laajan kansansivistyksen vaihtoehtoa.

Suunta sinetöitiin antamalla vuonna 1858 »Armollinen julistus perustuksista kansanopetuksen järjestämistä varten Suomen Suuriruh-tinaanmaassa». Siinä mm. luvattiin valtionapu kansakouluihin verrattaville laitoksille ja päätettiin perustaa kansakoulunopettajaseminaari. Samalla määrättiin Uno Cygnaeus tutkimaan kansanopetusta koti- ja ulkomailla ja kehittämään edelleen suunnitelmaansa. Cygnaeus jätti ehdotuksensa vuonna 1860, sitä tarkastamaan asetettu komitea suoritti työnsä vuonna 1862, ja kansakouluasetus annettiin 11. päivänä toukokuuta 1866. Kansakouluasetus siis syntyi varsinaisesti hallinnon tietä, mutta asiasta oli kyllä keskusteltu laajasti valtiopäivillä 1863–64, jolloin siis kansan mielipiteet olivat päässeet esiin.

Virallisten tilastojen mukaan Suomessa oli lukuvuonna 1865–66 kaikkiaan 21 kansakoulua. Kun tutkitaan niiden opetussuunnitelmia, havaitaan kuitenkin, että vain noin puolet niistä opetti edes suunnilleen kaikkia niitä oppiaineita, joita kansakoulussa oli opetettava. Sen sijaan oli taas muita kouluja, lähinnä muutamia pitäjänkouluja, joiden opetussuunnitelmat olivat lähes yhtä laajat.

Kun tutkitaan kansakoulun kulttuuriantia, on syytä kiinnittää huomiota siihen, ettei kansakoulun vaikutus ole kauan ulottunut koko kansaan. Vuosisadan vaihteessa oli vasta kolmas osa kouluikäisistä lapsista koulussa. Vuoden 1898 piirijakoasetus paransi huomattavasti asiaa, mutta vasta oppivelvollisuuslaki 1921 sen lopullisesti periaatteessa ratkaisi. Kuitenkin käytännössä vasta toisen maailmansodan jälkivuosina suunnilleen kaikki lapset suorittivat oppivelvollisuutensa. Yhtä kauan kesti, ennen kuin kansakoulun täydennykset, alakansakoulu ja jatko-opetus yleistyivät.

Varsinaisen kansakoulun oppiaineet

Kansakouluasetuksessa 1866 määrättiin myös kansakoulun oppiaineet. Voidaan panna merkille, että katsottiin toisaalta kaupungin ja maaseudun lapsilla ja toisaalta pojilla ja tytöillä olevan erilaiset sivistystarpeet. Kaikille näille ryhmille säädettiin hieman erilaiset oppiaineet. Kaupungin ja maaseudun erona oli sekin, että kaupungissa oli oltava myös alakansakoulu, mutta maaseudulla oli lukemisen ja kristinopin alkuopetus ensi kädessä kodin velvollisuutena — vain niitä lapsia varten, joille koti ei pystynyt tätä opetusta antamaan, oli järjestettävä kirkollisia lastenkouluja.

Kaupunkikansakoulun alakoulussa oli kaikille lapsille opetettava:

- uskonoppia
- äidinkielen lukemista ja kirjoitusta
- luvunlaskua ja muotooppia
- kuvaantoa, laulua ja voimistelua.

Yläkansakoulussa tuli näiden aineiden lisäksi olla:

- soveliaisten äidinkielisten kirjain lukemista
- maantiedettä ja historiaa
- pintain ja kappalten mittaamista
- luonnontiedettä ja sen käytäntöä.

Lisäksi oli tytöille opetettava naisväen käsitöitä. Näiden pakollisten aineiden ohella saatettiin opettaa pojille jotakin vierasta kieltä ja käsitöitä sekä vanhemmille tytöille pienten lasten hoitoa ja kaikille puutarhanhoitoa »ynnä muuta, jota hyödyllisenä ja tarpeellisenä voidaan pitää». Opetussuunnitelmaa järjestettäessä piti katsottaman »ei ainoastaan yleisesti oppilaiden vastaiseen kansalaistilaan vaan myöskin erittäin kummankin sukupuolen erilaisiin tarpeisiin».

Maaseudun (ylä-)kansakoulussa oli opetettava:

- uskontoa
- äidinkielen lukemista ja kirjoittamista sekä soveliaisten kirjojen lukemista

Alakansakoulun käsityötunti. — Valok. Museovirasto.

- kaunokirjoitusta
- maantiedettä ja historiaa
- luvunlaskua, muoto-oppia sekä pintain ja kappalten mittaamista
- luonnontiedettä ja sen käytäntöä
- kuvaantoa, laulua ja voimistelua.

Lisäksi oli tytöille opetettava naisväen käsitöitä ja pojille käsiteollisuutta. Oli lupa järjestää opetusta myös puutarhanhoidossa »tahi muissa yleisesti hyödyllisissä tiedonhaaroissa».

Opetusohjelma oli siis etenkin kaupunkikoulussa laaja. Se oli huomattavasti laajempi kuin esim. vähän aiemmin järjestetyissä muiden Pohjoismaiden kansakouluissa. Kun otetaan huomioon

myös vapaaehtoisesti järjestettävä opetus, on sanottava, ettei ainejakoon ole tarvinnut aikojen kuluessa paljonkaan lisätä. On sitten toinen asia, ettei edes kaikkia pakollisia aineita pitkiin aikoihin pystytty yleisesti opettamaan. Varsinkin taito- ja taideaineitten opetuksen järjestäminen oli usein vaikeaa, kunnes seminaarin käyneitä opettajia alkoi olla riittävästi. Suurissa kaupungeissa tilanne oli helpompi. Esimerkiksi Helsingin kansakouluissa opetettiin alusta alkaen kaikkia pakollisia aineita.

Myöhemmin oppiaineet on säädetty lailla, vuonna 1923 kansakoulun järjestysmuotolaissa ja vuonna 1957 kansakoululaissa (sekä sittemmin edelleen peruskoulun osalta koulujärjestelmälaissa ja peruskoululaissa). Joskus on esiintynyt pyrkimyksiä, että niistä säädettäisiin vain asetuksella, jotta niitä voitaisiin joustavammin tarkistaa, mutta aina on katsottu, että oppiaineet ovat sellaisia kansakoulutoimen perusteita, joista Suomen hallitusmuodon mukaan on säädettävä lailla. Toisin sanoen eduskunnan on päätettävä, mitä oppiaineita oppivelvollisuuskoulussa koko kansalle opetetaan.

Myöhemmissä säännöksissä on joskus muutettu oppiaineiden nimiä (kuvaanto — piirustus). Joskus on ainesosia eroteltu eri oppiaineksi (maa- ja kotitalous, terveys- ja raittiusoppi) tai yhdistetty oppiaine toiseen (kaunokirjoitus kirjoitukseen). Varsinaisesti uutena opetussuunnitelmaan on tullut ympäristöoppi, joka on ollut yleisenä oppiaineena jo 1920-luvulta lähtien mutta huomattiin mainita laissa vasta vuonna 1957, ja oppilaalle vieras kieli vuonna 1964 sekä osittain uutena kansalaistaito vuonna 1967.

Kansakoulun opetussuunnitelmien ohjaaminen

Se mitä kouluissa on opetettu, on lähemmin määritelty opetussuunnitelmissa. Suomen kansakoulussa on opetussuunnitelman laadinnassa vallinnut laaja paikallinen autonomia. Opetussuunnitelma on laadittu jokaista koulua varten erikseen, kaupunkien kouluilla on kuitenkin ollut yhteinen opetussuunnitelma. Opetussuunnitelman perusteet on myös määrätty kouluohjesäännöissä. Alkuaikoina niissä saattoi olla yksityiskohtaisiakin määräyksiä opetettavista asioista.

Opetussuunnitelmat ovat vähitellen laajentuneet. Alkuaikoina niissä yleensä oli vain tuntijako ja oppiaineksen jakautuminen eri vuosiluokille. Myöhemmin niihin on saatettu lisätä tavoitteiden pohdintaa, menetelmällisiä viitteitä ja ohjeita apuneuvojen käytöstä. Opetussuunnitelmat ovat syntyneet siten, että ensin opettajat ovat tehneet siitä ehdotuksen, sen on sitten koulun johtokunta hyväksynyt ja lopuksi kansakouluntarkastaja on sen vahvistanut. Oppiainesäännösten lisäksi ei laadinnassa ole ollut muita rajoituksia kuin asetuksen määräykset siitä, kuinka paljon oppilaalla saa olla kaikkiaan viikkotunteja. Niiden jakautuminenkin eri oppiaineille on siis ollut paikallisesti harkittavissa.

Kun paikallinen vapaus on ollut näin suuri, luulisi, että kansakoulujen opetussuunnitelmat ovat olleet tavattoman kirjavia. Niin ei kuitenkaan ole ollut asianlaita. Paikallisia suunnitelmia ovat hyvin paljon yhtenäistäneet erityisesti tätä tarkoitusta varten laaditut valtakunnalliset ohjeet, jotka useimmiten on aikaansaatu komiteatyönä. Tällaisia ovat olleet:

- Mallikurssit 1881
- Oppi- ja lukukirjakomitean mietintö 1899
- Alkuopetuskomitean mietintö 1906
- Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1925
- Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö 1952
- Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitean mietintö 1954
- Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietinnöt 1964–1966.

Näistä ensiksi mainittu ei ollut komiteatyö vaan kahden virkamiehen, *Cygnaeuksen* ja *Lönbeckin* laatima. Asiakirjojen nimistä näkyy, että muutamat niistä on laadittu lähinnä maalaiskoulujen avuksi, mutta kaikkia niitä on käytetty hyväksi yleisesti kaupungeissakin. Kouluhallitus on lähettänyt mietinnöt niiden valmistuttua kaikille kansakouluille suosituksina harkinnan mukaan opetussuunnitelmia laadittaessa käytettäväksi, ei siis määräyksen luonteisina ohjeina. Siitä huolimatta niitä kopioitiin melko tarkoin — olivathan ne tunnettujen auktoriteettien laatimia. 1950-luvulta lähtien asia yhä yksinkertaistui, kun kustantajat ryhtyivät julkaisemaan mietintöjen mukaisia lomakkeita, joista tarvitsi vain viivata yli sopimattomat vaihtoehdot.

Toinen opetusta yhtenäistänyt tekijä on ollut se, että kansakouluissa on ollut alun alkaen käytettävä vain kouluhallituksen hyväksymiä oppikirjoja. Niitä hyväksyessään kouluhallitus taas on pitänyt mittapuuna mainittuja mietintöjä. Paikallisesti oppikirjat on määrätty opetussuunnitelman yhteydessä, ja suunnitelman muun sisällön on siis täytynyt olla sopusoinnussa niiden kanssa.

Näin voidaan sanoa, että se kulttuurisisältö, minkä kansakoulun opetus on oppilaille tarjonnut, on kullakin vuosiluokalla ollut koko maassa sangen yhtenäinen.

Ennen vuotta 1881 opetus kansakouluissa saattoi olla hapuilevaa, olihan niillä aluksi monenlaisia vaikeuksia voitettavanaan. Opetussuunnitelman osalta saatettiin kuitenkin silloinkin käyttää apuna seminaarin mallikoulun »opetuskaavaa», jonka keisari oli »armossa vahvistanut» samalla kuin kansakouluasetuksenkin (11.5.1866).

Vuonna 1881 koulutoimen ylihallitus, kuten mainittiin, antoi *Mallikurssit* kansakouluille ja pyrki siten määrittämään, mitä tietoja ja taitoja maan kansakouluissa oli opittava. Suurelta osin oppikurssit ilmoitettiin viittaamalla johonkin yleisimmin käytettyyn oppikirjaan. Varsinkin tietomäärä kertyi näiden ohjeiden mukaan melko laajaksi, sillä oppikirjojen tasoa ei vielä juuri ollut sovellettu kansakoululle sopivaksi. Kun ohjeessa lisäksi suosittiin runsaasti kertaamista, muodostui muistiin painettavan tiedon määrä niin suureksi, että siitä suoriutuminen varmaankin osoittautui monelle oppilaalle ylivoimaiseksi. Tämä seikka todettiin pian.

Vuoden 1899 *oppikirjakomitea* pyrkiin jonkin verran vähentämään muistitiedon pänttäystä. Se pyrki keventämään opetussuunnitelmaa myös rinnastusten avulla siten, että eri oppiaineiden samaa aihetta sivuavat kohdat oli käsiteltävä yhdistellen tai samoihin aikoihin.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa (1925) tietoinesta vähennettiin edelleen. Oppiainesta valittaessa pidettiin käytännöllistä hyötyä tärkeänä valintaperusteena. Etusija pyrittiin antamaan myös sellaisille asioille, joiden kanssa todennäköisesti kaikki tai mahdollisimman monet oppilaat joutuivat myöhemmin elämässään tekemiisiin. Niin ikään suosittiin kotimaan asioiden opettamista (etenkin maantiedossa, historiassa, luonnontiedossa ja kirjallisuuden opetuksessa). Tämän kanssa on sopusoinnussa se, että ympäristöoppi ja

kotiseutuoppi saivat huomattavan aseman. Myös luonnontiedon osuutta vahvistettiin. Tämä oli odottamatonta siihen nähden, että herbart-zilleriläinen opetusoppi, joka komitean puheenjohtajan *Mikael Soinisen* laatimien opetusoppien kautta silloin yhä maassamme vallitsi, korosti päinvastoin erityisesti ns. »mielensuuntaa muodostavaa» oppiainesta (*Gesinnungstoff*) eli uskontoa, historiaa ja kirjallisuutta. Näiden asema ei mietinnössä vahvistunut. Soininen oli kirjoittanut opetusoppinsa vuosisadan alussa ja oli jo nyt ilmeisesti tulleet toisiin ajatuksiin.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea (1952) toi voimakkaasti esiin sosiaalisen näkökulman. Oppiainesta valittiin sen mukaan, että oppilas pyrittiin kasvattamaan perheen ja muiden yhteisöjen jäseneksi sekä kansalaiseksi. Tästä näkemys vielä laajeni kansainvälisyyteen ja vieraiden kansojen ymmärtämiseen. Sen vuoksi isänmaallinen näkökanta ja kotimaisen aineksen ylivalta heikkenivät. Tietopainotteisuutta saatettiin vähentää edelleen, koska jatkokoulu oli yleistynyt ja vaikeaselkoista oppiainesta siirrettiin osittain sinne. Uskonnon ja käsityön osuuksia niin ikään heikennettiin, kun taas »sivistysvälineitten hankkimiseen» (äidinkieleen ja laskentoon) varattiin oppiaikaa enemmän.

Vuoden 1963 *opetussuunnitelmakomitea* ei tutkinut opetussuunnitelmaa kokonaisuutena, vaan laati opetussuunnitelmat nyt ohjelmaan tulleille uusille oppiaineille, kansalaistaidolle sekä toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetukselle.

Opetuksen tavoitteet

Kansakoulukasvatuksen tavoitteista ei vuoden 1866 kansakouluasetuksessa ollut säännöksiä. Sen sijaan niitä pohdittiin melko paljon kansakoulun perustamisvaiheen asiakirjoissa ja kirjallisuudessa. Kansakoulun »isä» *Uno Cygnaeus* asetti kansakoululle Pestalozzin, Fröbelin ja Diesterwegin hengessä sosiaalipedagogisen tehtävän ja kristillissiveellisen kasvatuspäämäärän. Tämä päämäärä ohjasi kansakoulun opetustyötä ja nimenomaan oppisisältöjen valintaa tär-

keimpänä tekijänä kansakoulun alkuvuosikymmeninä ja osittain vielä tämän vuosisadan alkupuolella.

Herbart-zilleriläinen kasvatus- ja opetusoppi tuli maassamme tunnetuksi akateemisella tasolla viime vuosisadan lopulla. Yleisesti tunnetuksi ja opettajankoulutuksen käyttöön se tuli kuitenkin vasta tämän vuosisadan alussa *Mikael Soinisen* teosten välityksellä. Tämä oppisuunta pohti hyvin perusteellisesti päämääräkysymyksiä, ja sen mukaan kasvatuksen tavoitteena oli lujan, siveellisen luonteen kehittäminen. Kristillisyyden aspektia korostettiin nyt jonkin verran vähemmän kuin aikaisemmin. Tietojen hankkiminen pysyi edelleen arvossa, koska käsitettiin, että luonteen jalostamisessa sielunelämän kolmesta alueesta, tietuelämästä, tunne-elämästä ja tahtoelämästä, voitiin ulkoapäin suoranaisesti vaikuttaa vain tietuelämään ja molempiin muihin alueisiin vain sen välityksellä. Näin tiedon jakaminen eli opetus sai tärkeän aseman, mutta opetuksen oli oltava kasvattavaa. Sen tavoitteena oli monipuolisen harrastuksen herättäminen. Tämän katsottiin takaavan tiedon hankinnan ja samalla luonteenkehityksen jatkumisen myöhemminkin.

Herbart-zilleriläinen kasvatus- ja opetusoppi säilytti asemansa meillä aina 1940-luvulle asti. Monien mielestä se kuitenkin oli jo paljon aiemmin vanhentunut. Jo 1910-luvulla ja etenkin 1920- ja 1930-luvulla alettiin esittää ns. uuden koulun reformipedagogien, kuten *Kerschensteinerin*, *Deweyn*, *Parkhurstin*, *Montessorin* ja *Decrolyn* aatteita, ja moni kansakoulunopettajakin pyrki niitä opetuksessaan toteuttamaan. Pyrittiin etenkin kehittämään aktiivisuutta, oma-toimisuutta ja yksilöllisiä työtapoja. Selvimmän ilmaisunsa nämä pyrkimykset saivat työkirjojen teossa, joka kehittyi yleiseksi 1930-luvulla.

Tällä välin oli kansakoulukasvatuksen tavoitteet jo määritelty lainsäädännössäkkin. Kansakoulun järjestysmuotoilaisa säädettiin vuonna 1923, että kansakoulun tulee kasvattaa oppilaansa siveellisyyteen ja hyviin tapoihin sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Tämä määrite oli hyvin sopusuunnissa silloisen kasvatustavan kanssa. Sama säännös siirtyi sitten vuonna 1957 säädettyyn kansakoululakiin ja on sitä kautta ollut voimassa peruskoulussakin vuoteen 1985 asti.

Kansakoulun opetussuunnitelmakomitea (1952) pohti koulukas-

vatuksen tavoitteita uudemman kasvatusopin valossa. Se määritteli tavoitteeksi persoonallisuuden kehittämisen, joka merkitsi yksilöllisten ja yhteiskunnallisten näkökohtien yhdistämistä. Siten sosiaalinen aspekti korostui entisestään. Oppiaineeseen valintaan tuli näin lisäkriteerejä, ja opetusjärjestelyt monipuolistuivat siten, että oppilaskeskeiset ja yhteistoiminnalliset työskentelytavat saivat tärkeämmän aseman.

Tuntijakojen kehitys

Jonkinlaisen selvyuden siitä, mitä kulttuuriainesta kansakoulussa on kulloinkin pidetty tärkeänä, saa tarkastelemalla oppiaineiden tuntijakojen kehitystä. Yleinen käsitys on — vaikkakaan se ei aivan pidä paikkaansa — että arvokkaana pidetylle aineelle varataan runsaasti viikkotunteja. Seuraavassa taulukossa vertaillaan yläkansakoulua varten annettua kahta valtakunnallista suositusta, nimittäin Mallikurssien (1881) ja Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean (1952) ehdotuksia. Vertailu rajoittuu yläkansakouluun sen vuoksi, että Mallikursseissa ei vielä ollut ehdotusta alakansakouluille, joita silloin oli vain kaupungeissa.

Taulukko 1. Vuosien 1881 ja 1952 tuntijakoehdotukset.

Oppiaine	1881	1952
uskonto	24	8
kotiseutuoppi (ympäristöoppi)	—	4
maantieto	6	7
luonnontieto	4	8
historia	6	6
äidinkieli	38	32
laskento (ja mittausoppi)	14	18
kuvaamataito	4	8
käsityö	20	12
laulu	8	8
liikunta	12	8
luokan yhteinen tunti	—	4
yhteensä	136	123

Huomattavin muutos näyttää olevan siinä, että uskonnon ja käsityön tuntimäärät ovat merkittävästi vähentyneet. Käsityön osalta on asiaan ainakin osittain vaikuttanut se, että ammatillinen jatkokoulu oli vähitellen tullut melko yleiseksi. Jatkokoulun sekä alakansakoulun vaikutus on vertaillaessa muutenkin syytä pitää mielessä.

Valtiolliset ohjeet olivat vain suosituksia. Varsinkin kaupungeissa, tuntijaot harkittiin itsenäisesti. On syytä tarkastella myös todellisia toteutuksia. Taulukossa 2 esitetään Helsingin kansakoulujen tuntijaon kehitys. Helsingissä oli alun alkaen myös alakansakoulu, joten kysymyksessä on 6-luokkaisen koulun tuntijako.

Taulukko 2. Helsingin kansakoulujen tuntijaot 1880–1966.

Oppiaine	1880		1899		1926		1951		1966 P&T
	P	T	P	T	P	T	P	T	
äidinkieli	55	50	50	50	55	53	52	52	49
kaunokirjoitus	9	8	9	7					
uskonto	22	22	21	22	18	18	14	14	12
ympäristöoppi					8		7	7	5
laskento	30	22	30	25	29	27	28	28	29
historia	6	4	8	6	7	7	8	8	4
maantieto	6	8	10	8	10	10	10	10	9
luonnontieto	6	4	6	4	7	7	6	6	5
kansalaistaito									6
englanti tai ruotsi									10
kuvaamataito	6	6	6	4	8	8	8	8	8
laulu	12	12	12	12	10	10	10	10	10
voimistelu	8	6	8	6	10	10	13	10	10
käsityö	8	26	14	26	14	14	10	13	13
	168	168	174	170	176	172	166	166	170

Taulukosta nähdään, että muutokset olivat lähes sadan vuoden kuluessa monissa aineissa hyvin vähäiset. Huomattavat vähennykset todetaan uskonossa ja tyttöjen käsityössä. Poikien ja tyttöjen kulttuuritarve arvioitiin erilaiseksi vuoteen 1959 asti. Aina vuoteen 1926 asti tyttöjen katsottiin tarvitsevan käsityötaitoa välttämättömmin kuin yleissivistystä. Usein muutokset ovat johtuneet pääasiassa siitä, että on tarvittu aikaa uusille oppiaineille, ympäristöopille, kansalaistaidolle ja vieraalle kielelle taikka luonnontiedon laajenukselle. Se näet sisälsi välillä myös maa- ja kotitaloutta sekä

1950-luvun koululaisia äidinkielen tunnilla.
— Valok. WSOY:n kuva-arkisto.

terveys- ja raittiusoppia. Osittain muutokset johtuivat myös asetuksella säädettyjen kokonaistuntimäärien vähennyksestä (1951).

Oppiaineiden sisällön muutokset

On ehkä vielä syytä luoda lyhyt katsaus oppiaineiden oppisisältöjen muutoksiin sikäli kuin niillä on ollut merkitystä kansakoulun kulttuurianttiin.

Äidinkielen lukemisessa käytettiin alkuajoina reaalityttökirjoja. Lukutaidon ohella opittiin etenkin historiaa, maantietoa ja luonnontietoa, eikä näissä aineissa aina käytettykään varsinaista oppikirjaa. 1900-luvun alussa kirjoihin tuli runsaasti siveellisesti kasvattavaa aineista. 1920-luvulla sisältö muuttui kaunokirjalliseksi, ja siinä oli usein isänmaallista korostusta. Kirjoitus oli kauan sidottua. Vapaata ainekirjoitusta alettiin suosia 1920-luvulla, ja 1950-luvulla kirjoitus-

tehtävät pyrittiin saamaan monipuolisiksi. Kaunokirjoitus oli aluksi itsenäisenä oppiaineena, mutta 1920-luvulla se sisällytettiin äidinkielen. Seuraavalla vuosikymmenellä luovuttiin kokonaan kalligrafisesta kirjoituksesta ja pyrittiin vain hyvään käsialaan tyyppikirjaimiston avulla. Kielioppia opetettiin kauan deskriptiivisenä järjestelmänä, mutta 1920-luvulla sen määrää vähennettiin ja se pyrittiin käsittämään vain oikeinkirjoituksen palvelijaksi.

Uskontoon sisältyi alkuvuosikymmeninä runsaasti dogmaattista ainesta, joka luettiin ulkoa. Vähimmäisvaatimuksena pidettiin Vähän Katekismuksen viittä pääkappaletta selityksineen. Käytäntö oli kauan erilaista ja riidanalaista, mutta itsenäisyydenajan alusta lähtien katekismus vähitellen menetti itsenäisen asemansa ja opinkappaleita alettiin sijoittaa raamatunhistorian kertomusten oheen. Vielä vuonna 1930 opetusministeri *Virkkunen* määräsi uskontotunteja lisättäväksi ja nimenomaan kristinopin osuutta laajennettavaksi, mutta ohjetta ei yleensä toteltu, koska kouluhallitus selitti, että asia ei kuulunut opetusministeriön toimivaltaan. Vähitellen ja ratkaisevasti vuoden 1952 mietinnön ansiosta vähennettiin raamatunhistoriassa Vanhan testamentin osuutta.

Historiaa luettiin aluksi lukemiston tapaan laadituista kirjoista (joista Maamme-kirja pysyi kauan vielä oppikirjan ohella oheislukemistona). Ensimmäiset oppikirjat olivat epähavainnollisia ja täynnä vuosilukuja. Oppikirjakomitean suosituksesta alettiin kirjoihin sijoittaa läksykappaleiden ohella »hienolla painettuja» keveitä lukukappaleita. Samoihin aikoihin, 1900-luvun alussa, historian merkitys kasvoi herbart-zilleriläisen kasvatusopin vaikutuksesta. Yleinen historia ja Suomen historia, joita ennen oli luettu erikseen, integroitiin yhtenäiseksi sarjaksi ja keskityttiin yhä enemmän huippukohtiin. Vähitellen Suomen historian osuus kasvoi. Vuoden 1925 mietinnössä yleistä historiaa oli enää 1/7 koko oppikurssista. Tämä aiheutui ilmeisesti juuri saavutetusta itsenäisyydestä. 1950-luvulla yleistä historiaa taas lisättiin. Myös kulttuurihistorian osuus kasvoi nyt ratkaisevasti. Ajan mukana on painopiste yhä enemmän siirtynyt uuteen aikaan.

Ympäristöoppia edelsi lukemisen alkuopetukseen liittynyt havainto-oppi, mutta Soinisen komiteassa (1916–25) siitä kehittyi ala-kansakoulun reaalioppiaine, jossa on aineksia yhteiskuntaopin, histori-

an, eettisen kasvatuksen, perhekasvatuksen, kotitalouden, maatalouden, maantiedon, luonnontiedon, terveysopin ja raittiusopin alalta. Aukusti Salon johdolla siitä 1930-luvulla kehitettiin opetussuunnitelman runko, johon muu opetus integroitiin. Ympäristöoppiin liittyi runsaasti askartelua.

Kansalaistaito tuli kansakoulun pakolliseksi oppiaineeksi vuonna 1967. Sen oppisisältöön tulivat liikenneopetus, tapaturmantorjunta ja ensiapu, palontorjunta ja väestönsuojelu, terveystieteiden opetus, raittiuskasvatus, käyttäytymisopetus, perhekasvatus, kodin työt ja tehtävät sekä kasvatus taloudellisuuteen. Terveys- ja raittiusoppi sekä kotitalous siirrettiin kansalaistaitoon luonnontiedosta. Muuta mainittua ainesta oli pitänyt aiemmin opettaa eri yhteyksissä ns. läpäisyinä, mutta sellaisena se oli ollut sattumanvaraista ja irrallista.

Kotiseutuoppi on ollut *maantiedon* valmistavana vaiheena verrattain varhain, joskin suppeana. Vuoden 1925 komitea pyrki sitä laajentamaan ja liittämään siihen kotiseudun historiaa, luonnontutkimista, kunnallistietoa ym., mutta verrattain harvoissa paikallisissa suunnitelmissa tämä toteutettiin. Vuoden 1952 komitea sitä jälleen laajensi. Varhaisimmissa maantiedon oppikirjoissa oli ulkomaiden ihannointia ja runsaasti sellaista nimistöä, johon ei liittynyt mitään asiatietaa. Yksityiskohtien määrää on jatkuvasti vähennetty ja aiheiden käsittelyä syvennetty. Ainesta tarkasteltiin aiemmin pelkästään hallinnollisesta näkökulmasta, mutta myöhemmin aine on muuttunut ihmiskeskeiseksi sekä maisema- ja talousmaantiedoksi.

Luonnontietoon kuului aluksi myös sen »käytäntö», joka tarkoitti kotieläinoppia ja metsänhoitoa. Eläinoppi alkoi ihmisestä, ja tämä alue laajeni vähitellen *terveysopiksi*, vaikkei se juuri muuta ollut kuin anatomiaa. Vuonna 1910 määrättiin, että terveysopin yhteydessä oli opetettava myös *raittiusoppia*. Vuonna 1923 kansakouluun säädettiin *maa- ja kotitalous* -niminen oppiaine ja sekin liitettiin luonnontiedolliseen aineryhmään. Aluksi luonnontietokin aloitettiin lukemistoista (Topelius: Luonnonkirja ym.) äidinkielen yhteydessä. Väliäineistöä alettiin saada vasta tämän vuosisadan puolella, mutta kemian ja fysiikan opetus oli jatkuvasti heikkoa, kun sitä ei osattu havainnollistaa. 1950-luvulla eläin- ja kasvioppia alettiin opettaa elinyhteisöittäin sekä fysiikkaa ja kemiaa toiminta-alueittain (keittiön kemiaa jne.)

Nimitys *laskento ja mittausoppi* on säilynyt lainsäädännössä jatkuvasti, mutta opetussuunnitelmissa on 1950-luvulta lähtien puhuttu vain laskennosta. Muutos kuvastaa oppiaineksen järjestelyperiaatetta, jonka mukaan mittausoppi ei ole enää erillisenä jaksona, vaan laskennon yhteyteen sijoitettuina tehtävinä. Laskento oli kauan elämälle vierasta, mutta vuoden 1925 komitea korosti käytännöllisen laskutaidon saavuttamista. Teoreettiset määritelmät poistettiin, ja harjoitukset otettiin arkielämästä. 1960-luvulla tullut »uusi matemaatiikka» merkitsi jonkin verran käännettä toiseen suuntaan. Pyrittiin ohjaamaan matemaattisen ajattelun teoreettisiin perusteisiin.

Käsityöllä on kansanopetuksessa pitkät perinteet. Mainittakoon esimerkkeinä filantropismi, pietistien kasvatusaatteet ja industriaalipedagogiikka tai Pestalozzi ja Diesterweg. Kuten tämän artikkelin alussa esitettiin, etenkin tyttöjen käsityö oli tärkeä oppiaine 1800-luvun alkupuoliskon opetuslaitoksissa. Kansakoulussa käsityöllä oli kuitenkin toiset tavoitteet. Cygnaeuksen mukaan käsityö ei saanut olla »tyhjiä työntempuja», vaan se oli muodollisen sivistyksen väline. Kansakouluasetuksen (1866) mukaan kaupungeissa ei ollut pakko opettaa käsityötä pojille. Tämän lievennyksen oli tehnyt kansakoulu ehdotuksen tarkastuskomitea. Vuonna 1885 kuitenkin jo puolet kaupungeista oli tämän opetuksen järjestänyt. Aluksi opetussuunnitelmat tehtiin »mallisarjojen» (esinesarjojen) mukaan. Eräässä poikien sarjassa oli 55 puuesinettä — helpoin oli pyöreä »osotuspuikko» ja vaikein kerinpuut — sekä muutamia tuohi-, harja-, pahi- ja metallitöitä. Vuoden 1912 käsityöopetuskomitea suositteli »työharjoitussarjoja» (suorasahaus, talttaus, sinkkaus jne.) ja valmistettavat esineet sai opettaja itse keksiä. Käsityön osuus varsinaisessa kansakoulussa väheni, kun kansakouluun tuli jatkokoulu.

Kuvaamataito oli viime vuosisadan kansakoulussa kaavamaisista. Erityisiä kaavakokoelmia käyttäen jäljennettiin geometrisiä kuvioita. Mallikursseissa (1881) pidettiin tärkeimpänä viivainpiirustusta, jotta opittaisiin ymmärtämään huonekalu- ja rakennuspiirustuksia. Tämän vuosisadan puolella ryhdyttiin harjoittamaan muistipiirustusta ja esinemallien kuvaamista. Sotien jälkeen luovuttiin esineiden tarkasta kuvaamisesta ja annettiin lasten ilmaista itseään sekä kuvata tapahtumia. Pyrittiin rohkeaan ja runsaaseen värienkäyttöön.

Voimistelun ja urheilun opettamiseen kansakoulussa ei viime vuo-

sisadalla ollut paljonkaan ohjeita eikä taitoa. Suomalainen voimistelujärjestelmä oli vasta syntymässä. Mallikursseissa (1881) vain korostettiin, että voimistelua tulisi entistä enemmän harrastaa. Tämän vuosisadan puolella järjestelmät alkoivat vakiintua. Voimistelu oli 1930-luvulle asti asentovoimistelua. Sitten tuli ohjelmaan rytmillistä ja muokkausvoimistelua. Maaseudulla haittasi huonetilojen ja välineiden puute.

Laulutunneilla oli alkuaikoina runsaasti kaavalaulua ja musiikkioppia, jotka tekivät laulun monelle vastenmieliseksi. Tämän vuosisadan puolella niitä vähennettiin ja musiikkioppia vain havainnointiin harjoiteltavasta laulusta. Tietty sarja virsiä ja isänmaallisia lauluja kuului aina ohjelmistoon, vaikka ne eivät aina olleet lapsenomaisia. Opettajan taidoista riippuen on varsinkin sotien jälkeen ollut myös kuoro- ja orkesteritoimintaa.

Jatko-opetus ja kansalaiskoulu

Kansakoulun jatko-opetus, joka alkoi opettajien harrastuksenomaisena toimintana, tuli virallisesti järjestetyksi, kun valtiopäivät vuonna 1891 myönsi tarkoitukseen määrärahan ja senaatti kaksi vuotta myöhemmin vahvisti jatkokursseille ohjesäännön. Sen mukaan jatko-opetus muodostui pääasiassa kansakoulukurssin kertaukseksi ja käsitti yleensä 150 tuntia lukuvuodessa. Yleisiksi jatkokurssit eivät tulleet koko autonomisena aikana, vaikka niiden opetussuunnitelmaa tämän vuosisadan puolella kehitettiin käytännöllisemmäksi ja vapaammaksi. Suurehkoissa kaupungeissa jatko-opetus oli järjestetty osaksi tai kokonaan käytännöllisluonteisiksi päiväkouluiksi, ensiksi Helsingissä tytöille vuodesta 1882. Siihenkin osallistui vain vähäinen osa nuorisosta.

Oppivelvollisuuslaissa vuonna 1921 jatko-opetus säädettiin pakolliseksi ja kaksivuotiseksi. Kaupungeissa, kauppaloissa ja taajavä-

kisissä yhdyskunnissa sen tuli toimia käytännöllisluonteisena päiväkouluksi, maaseudulla vähintään 100 tuntia käsittävänä iltakurssina. Oppivelvollisuuden toimeenpanoon myönnettiin kuitenkin asutuskeskuksille 10 vuoden ja maalaiskunnille 16 vuoden toteuttamisaika. Senkin jälkeen ensin pularajan ja sitten sotien vuoksi toimeenpanoon myönnettiin lykkäyksiä, niin että vasta sotien jälkeen oppivelvollisuus jatko-opetuksen osaltakin toteutui yleisesti.

Jatko-opetuksen opetussuunnitelma pyrittiin järjestämään käytännölliseen elämään valmistavaksi. Maaseudun iltakurssilla piti järjestysmuotolain (1923) mukaan opettaa kirjallisuutta, yhteiskuntaoppia, maa- ja kotitaloutta tai käsityötä, kirjoitusta, laskentaa sekä tilan salliessa vähän muitakin aineita. Asutuskeskuksissa oppiaineet saatiin määrätä omassa kouluohjelmässä.

Iltajatko-opetus muodostui vähäntoiseksi ja tehottomaksi. Kaikki asianomaiset olivat siihen tyytymättömiä. Kaupungeissa iltaopeus loppui kokonaan vuonna 1945.

Päiväjatkokoulut, joiden opetussuunnitelmassa oli runsaasti käytännöllistä työn opetusta, tulivat vähitellen yhä suositummiksi. Koulut olivat usein linjakokoisia. Saattoi olla esim. puutyölinja, metallityölinja, kone- ja sähköopin linja ja kaupallinen linja pojille sekä kotitalouslinja, käsityölinja ja kaupallinen linja tytöille. Linjan pääainetta oli tavallisesti yli puolet opetusajasta. Monin paikoin päiväjatkokoulu toimi valmistavan ammattikoulun ja kauppakoulun korvikkeena. Ammatillisia päiväjatkokouluja alettiin poikkeuslain turvin perustaa maaseudullekin 1940-luvun lopulla. Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitea laati 1954 niitä varten ohjeen, jota käytettiin kaupungeissakin.

Vuonna 1958 voimaan tulleen kansakoululain myötä jatko-opetus koki uuden muutoksen. Jatkokoulun nimeksi tuli kansalaiskoulu, ja kansalaiskoulun normaalimuotona tuli koko maassa olemaan kaksivuotinen päiväkoulu. Kansakoululain mukaan kansalaiskoulun opetuksen tuli olla monipuolista ja ammatinvalinnan edellytyksiä lisäävää. Jotta oppilaat saivat tutustua erilaisiin ammatteihin, oli linjakokoja lievennettävä. Jatkokoulun (ja kansalaiskoulun) tavoitteeksi asetettiin em. mietinnössä oppilaan persoonallisuuden kasvattaminen, hänen johtamisensa ammattiin ja hänen kasvattamisensa yleisten kansalaisvelvollisuuksien täyttäjäksi. Elinkeinoelämään liittyvien

ammattillisten aineiden lisäksi kansalaiskoulussa oli lain mukaan opetettava pääaineina uskontoa ja uskontojen historiaa, yhteiskuntaoppia, äidinkieltä ja kirjallisuutta sekä kotitaloutta ja lastenhoitoa (myös pojille). Siten oppilaat saivat sangen vahvat eväät kansalaiselämään — tässä suhteessa ilmeisesti vahvemmat kuin silloisessa keskikoulussa saatiin.

1960-luvulla kansalaiskoulun kulttuurianti vielä lisääntyi, kun siihen saatettiin lisätä kolmas vuosiluokka. Samaan aikaan toinen kotimainen tai vieras kieli tuli vakinaiseksi oppiaineeksi ja opetussuunnitelma rikastui muutenkin.

Lähteet

- Mallikurssit kansakouluille. Koulutoimen ylihallituksen kiertokirjeet n:ot 67 ja 68/3.3.1881.
- Suunnitelmia Suomen kansakoulujen oppi- ja lukukirjoja varten. Komiteanmietintö 1899: 10.
- Alkuopetuksen järjestämisestä maaseudulla. Komiteanmietintö 1906: 9a.
- Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma. Komiteanmietintö 1925: 14.
- Kansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II, 1952: 3.
- Vuoden 1963 opetussuunnitelmakomitean mietinnöt I–III, 1964: A 8, 1966: A 10, 1966: A 11.
- Maalaiskansakoulun jatko-opetuskomitean mietintö 1954: 12.
- Arm K.M. Asetus kansakoulutoimen järjestämisestä 11.5.1866.
- Laki oppivelvollisuudesta 101/15.4.1921.
- Laki kansakoulutoimen järjestysmuodon perusteista 137/18.5.1923.
- Kansakoululaki 247/1.7.1957.
- Halila, Aimo (1949–50), Suomen kansakoululaitoksen historia I–IV. Turku.
- Lahdes, Erkki (1965), Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma (1925) nykyisen didaktiikan tienraivaajana. Koulu ja menneisyys XVII.
- Somerkivi, Urho (1952), Bell–Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa. Helsinki.
- Somerkivi, Urho (1955), Suomen kansanopetuksen nousu 1840-luvulla. Koulu ja menneisyys IX.
- Somerkivi, Urho (1958), Suomen kansakoululaitoksen kehitys ennen vuotta 1921. Oma maa IV.
- Somerkivi, Urho (1962), Itsenäisyyden ajan kansakoululaitos. Oma maa XI.
- Somerkivi, Urho (1963), Muuan kouluhistorian ongelma. Kasvatusopillinen aikakauskirja 1/1963.
- Somerkivi, Urho (1977), Helsingin kansakoulun historia. Helsinki.